

ДИЗАЙН-ПРОЄКТУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ: ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТАЦІЇ

DESIGNING INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORIES: PSYCHOLOGICAL ACCENTATIONS

У статті розглядаються психологічні особливості дизайн-проєктування індивідуальної освітньої траєкторії педагогічними працівниками. Означено нормативно-правові умови для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії на сучасному етапі в просторі формальної, неформальної та інформальної освіти. Представлено положення щодо особливостей взаємозв'язку індивідуальної освітньої траєкторії й реалізації особистісного потенціалу. На їх основі окреслено технологію дизайн-проєктування індивідуальної освітньої траєкторії в просторово-часовому вимірі, позначеному функціонально-технологічним, інтенційно-смісловим і суб'єкт-суб'єктним модусами. Визначено базові умови, принципи й механізми проєктування індивідуальної освітньої траєкторії. Як психологічні механізми, що забезпечують проєктування індивідуальної освітньої траєкторії на індивідуальному рівні, визначено рефлексивність, на соціальному – розвиток колективного суб'єкта. Показано, що колективний суб'єкт являє собою таку соціальну групу, взаємозв'язки між учасниками якої не обмежуються лише просторово-часовими рамками й визначаються різним ступенем суб'єктності її учасників (потенційною, реальною, рефлексивною) на відповідних етапах його розвитку в процесі дизайн-проєктування індивідуальної освітньої траєкторії. Проаналізовано екофасилітативну форму управління розвитком колективного суб'єкта дизайн-проєктування індивідуальної освітньої траєкторії, що включає стадії директивності, конфронтації, використання, кооперації, розширення можливостей та індуферентності.

Ключові слова: індивідуальна освітня траєкторія, типи освітньої траєкторії,

принципи проєктування, технологія проєктування освітньої траєкторії, особистісний потенціал.

The article considers the psychological features of designing individual educational trajectories educationists as well as the normative and legal prerequisites for educationists' implementation of their individual educational trajectories in formal, non-formal and informal education. The author analyzes the relationship between the individual educational trajectory and realization of personal potential, which is the basis for designing individual educational trajectories in space and time marked by functional-technological, intentional-semantic and subject-subject modes. The article discusses the basic conditions, principles and mechanisms of designing individual educational trajectories. Reflexivity is defined as a psychological mechanism that provides designing of an individual educational trajectory at the individual level, while the development of a collective agent as a psychological mechanism that provides designing of an individual educational trajectory at the social level. It is shown that the collective agent is a social group whose members' relationships are determined by the degree of their agency (potential, real, reflexive) at different stages of collective agent's development in the process of individual educational trajectory designing, rather than by space and time. The author also analyzes the eco-facilitative development of the collective agent of individual educational trajectory designing, which includes directiveness, confrontation, use, cooperation, empowerment and indifference stages.

Key words: individual educational trajectories, educational trajectory types, principles of designing, educational trajectory design technology, personal potential.

УДК 159.99

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.25>

Сухенко Я.В.

к.психол.н., доцент кафедри психології та особистісного розвитку ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми. Освіта впродовж життя є атрибутивною ознакою сучасної особистості, що в транспективно-картографічному вимірі репрезентується індивідуальною освітньою траєкторією (далі – ІОТ). Ідея ІОТ для педагогічного дискурсу не є новою, на сучасному етапі активно імплементується нормативно-правова база, що відкриває можливість для реалізації ІОТ педагогічних працівників. Утім актуальна ситуація полягає в тому, що, з одного боку, педагоги отримали найширші можливості та свободу в проєктуванні й реалізації власної освітньої траєкторії у формальному, неформальному, інформальному освітньому просторі, в очному, дистанційному, онлайн і офлайн форматах, а з іншого – їхня психологічна готовність до вільного, відповідального, ефективного вибору освітніх пер-

спектив, проєктування своєї освітньої траєкторії не завжди є достатньою. У цьому контексті вивчення психологічних закономірностей проєктування ІОТ педагогічними працівниками й відповідні практики потребують усебічного осмислення, апробації та поширення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо аналізу формальних умов і можливостей для реалізації ІОТ, то нині в Україні вже розроблені та активно імплементуються законодавчо-нормативні акти, що визначають правові норми реалізації індивідуальних освітніх траєкторій учасників освітнього процесу на всіх рівнях освіти. Згідно з формалізованим визначенням, індивідуальна освітня траєкторія розуміється як «персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуван-

ням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей та досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності, запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план» [9]. На рівні загальної середньої освіти формування ІОТ учнів здійснюється шляхом вибору суб'єктів освітньої діяльності, форм здобуття загальної середньої освіти, навчальних планів і програм, навчальних предметів (інтегрованих курсів) і рівнів їх складності, засобів навчання, темпів засвоєння освітньої програми чи окремих навчальних предметів [10]. У закладах вищої освіти передбачено створення студентоцентрованого освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб, інтересів здобувачів вищої освіти, надання їм можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії [8]. Реновація системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників пов'язана з максимальною лібералізацією підходів в організації та змісті підвищення кваліфікації, стажування педагогічних і науково-педагогічних кадрів. Її ключовими характеристиками на сучасному етапі є відкритість, доступність, гнучкість, варіативність форм, змісту й засобів, що відкриває широкі можливості для втілення педагогами унікальних власних освітніх проєктів і траєкторій [4], також означено особливості здійснення супервізії як інноваційної організаційної форми реалізації та моніторингу індивідуального прогресу і траєкторій педагогів у глобальному освітньому просторі [3].

Проблема ІОТ є міждисциплінарною, її педагогічні аспекти досліджують І. Бережна, О. Дубасенюк, К. Колос, Т. Коростіянець, М. Кунаш, Т. Ломакіна, Ф. Мухаметзянова, Т. Олійник, М. Скрипник, В. Сидоренко, А. Столярєвська, А. Хуторський; психологічні – Е. Зеєр, Е. Симанюк, О. Носова, І. Якиманська, П. Лушин, М. Смульсон, соціологічні – Р. McMullin, G. Garforth, T. Gale, S. Parker, S. Gorard та інші.

У роботі виходимо з того, що індивідуальна освітня траєкторія є фактором особистісного розвитку й реалізації особистісного потенціалу. У підходах до розуміння особистісного розвитку та змінювань, реалізації особистісного потенціалу спираємося на праці Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, фокусуємося на концепції психічного розвитку й розвивальних педагогічних впливів Г. Костюка, генетико-моделюючому підході С. Максименка, теорії особистісних змінювань П. Лушина, діяльнісно-смысловому підході та концепції особистісного потенціалу Д. Леон-

тьєва, соціально-психологічній теорії особистісного життєконструювання Т. Титаренко.

Психологічні аспекти феномена проєктування досліджуються в різних контекстах: вивчення загального механізму функціонування й розвитку особистості (С. Максименко), творчої діяльності (В. Моляко), життєвого шляху особистості (А. Кабиш-Рибалка, М. Семіліт, О. Гріньова); освітньої діяльності (Т. Ткач, П. Лушин, Н. Євдокимова, М. Бригадир, В. Киричук); соціально-психологічної діяльності (Ю. Швалб, Т. Шкуро); осмислення психологічної сутності проєктування й самопроєктування в проєктній постнекласичній парадигмі (Н. Чепелева, М. Смульсон, С. Гуцол, О. Зарецька, І. Лебединська, З. Карпенко, Т. Титаренко).

Постановка завдання. Дослідження присвячене визначенню умов, принципів, механізмів проєктування ІОТ педагогічними працівниками як ключових компонентів технології дизайн-проєктування ІОТ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняттям «дизайн» (англ. *design*) позначають дуже широкий спектр явищ – це й задум, план, мета, намір, творчий задум, проєкт і креслення, розрахунок, конструкція, ескіз, малюнок, візерунок, композиція, мистецтво композиції, витвір мистецтва, естетичний вигляд середовища; творчий метод, процес і результат художньо-технічного проєктування промислових виробів, їх комплексів і систем, орієнтований на досягнення найповнішої відповідності створюваних об'єктів і середовища утилітарним та естетичним потребам людини; специфічний вид проєктної діяльності, що об'єднує художньо-предметне мистецтво й науково обґрунтовану інженерну практику у сфері індустріального виробництва [1]. Дизайн-рішення певної проблеми асоціюється з унікальним, специфічним варіантом, який відображає екологічність, ергономічність, комфорт для всіх зацікавлених сторін.

Дизайн-процес розуміється як мисленевий, ітеративний, процес, спрямований на пошук інноваційних розв'язків проблем і завдань, які характеризуються хаотичністю, низькою структурованістю, заплутаністю й контекстуально невизначеністю, являє собою чергування періодів розширення та звуження сфер мислення для певних завдань. Етапами дизайн-процесу визначають пошук завдання через відкриття (вивчення людей, контексту й викликів, які виробляють розуміння та емпатію) і зосередження (визначення обмежень навколо виклику, щоб знайти завдання, до якого можна вжити дії та яке може стати якорем для подальших робіт із дизайну), розв'язання завдання через уявлення (мозковий штурм можливих розв'язків); прототипування – пошук завдань і їх розв'язку, ітерації

для побудови розв'язку; випробування прототипу, виявлення можливостей покращення в наступній ітерації; оцінювання ідеї та вибору розв'язку, аналіз і презентація іншим, що призводять до кращого розуміння користувача чи контексту й потенційно передбачають переосмислення завдання з початку. Як різновид прототипів розглядаються скетч, схема (макет цифрового рішення), сторіборд (серія замальовок, які подають, як саме користувач буде використовувати розв'язок) тощо [5].

Розроблення психологічної технології дизайн-проекування ІОТ передбачає визначення базових умов, принципів, механізмів проектування ІОТ, конкретизацію суб'єктів цього процесу, специфіки проєктованих об'єктів, аналіз психодинаміки колективного суб'єкта проектування ІОТ. У роботі спираємося на результати теоретичного й емпіричного дослідження індивідуальної освітньої траєкторії, особистісного розвитку та реалізації особистісного потенціалу педагогічного працівника, особливостей взаємозв'язків між цими явищами, що полягають у такому.

У колективній та індивідуальній свідомості ІОТ представлена як система в складі результативно-усвідомленого, емоційно-оціночного, репрезентативного (картографічного) компонентів, а також параметри динамічності – засвідчує змінюваність системи, характеризує логіку її розвитку; персоналізованості – відображає внутрішні та зовнішні зв'язки системи; інноваційності – позначає формат існування й функціонування системи. ІОТ може оцінюватися як дефіцитарна «освітніми нігілістами», які за всіма оціночними параметрами невдоволені власним освітнім досвідом і/або знецінюють його; як перехідна – «незадоволеними виконавцями», «продуктивними хаотиками», «утішеними рутинерами», «благополучними тактиками»; як профіцитарна – «абсолютними позитивістами», що виявляють позитивне ставлення до власного досвіду освітньої діяльності за всіма критеріями. Визначений типологічний діапазон ІОТ позначає загальну екопсихологічну полікритеріальну матрицю ставлень, оцінок і досвіду особистості в освітньому просторі. Типи ІОТ є характеристиками динамічними, змінюваними в часі, співвідносяться з певними етапами/фазами особистісного розвитку та ступенем реалізації особистісного потенціалу як його індикатором. Виявлена закономірність полягає в тому, що серед осіб, які оцінюють власну освітню траєкторію як дефіцитарну, більшість (60%) демонструє «низькі» типи реалізації особистісного потенціалу, перебуває на травматичній і посттравматичній стадіях особистісного розвитку; серед тих, хто оцінює власну освітню траєкторію як хаотично-обтяжливу й тактично-профіцитарну, більшість (відповідно від 58% до 77%) проявляє помірний ступінь ре-

лізації особистісного потенціалу та перебуває в стабільному періоді особистісного розвитку; як рутинну – дещо знижується частка тих, у кого особистісний потенціал проявляється помірно (до 73%) на фоні збільшення кількості тих, у кого особистісний потенціал проявляється максимально (до 15,7%), і позначає тенденцію до збереження наявної, але «відживаючої» ідентичності. Отже, взаємозв'язки між типами ставлення до освітньої траєкторії й типами реалізації особистісного потенціалу на різних стадіях особистісного розвитку мають нелінійний, діалектичний характер. Зміна ставлення до власного досвіду освіти, її реалій і перспектив корелює з показниками реалізації особистісного потенціалу та особистісного розвитку загалом. Розглядаємо ІОТ у динамічній єдності освітніх подій, ситуацій і перспектив, які забезпечують постійну трансформацію зон актуального та найближчого розвитку особистості, співвідносяться із загальною структурою життєвого шляху особистості за принципами компліментарності, компенсації, стимулювання. Освітні «переходи», що виявляються як зміна напряму освітньої траєкторії, її оцінки, ставлення до неї в реальному або ідеальному, функціональному або інтенційному форматах, здатні амортизувати або провокувати зміни ідентичності, особистісні та життєві кризи [11; 12].

Виходячи із цих положень, завданнями, які має вирішувати технологія проектування ІОТ, є створення альтернативних проєктів ІОТ у тому числі й на основі розширення діапазону оцінок і ставлень особистості, перевизначення ставлення, переосмислення (наративізація) власного освітнього досвіду в найбільш широкому розумінні – як досвіду засвоєння та припорошення культурної спадщини людства.

Розроблювана технологія дизайн-проекування ІОТ ґрунтується на інтеграційному розумінні базових концепції, що онтологічно описують проектування. За визначенням О. Генісаретського, функціоналізм окреслює проектування через категорію функції, репрезентує його як універсальний та індивідуальний в інтелектуальному й соціокультурному відношенні тип діяльності, спрямований на створення реальних об'єктів та ефектів з визначеними якістьми й включає етапи розробки, обґрунтування, оцінювання, узгодження проєкту серед зацікавлених сторін, рішення про його прийняття й реалізацію проєкту доступними засобами. Феноменологія – через категорію спрямованості, що репрезентує проектування як інтенційну рефлексивно-комунікативну реалізацію корінної спрямованості життя й діяльності людини на порятунок, або на творчість, інновації, або на збереження [2].

Цю саму логіку розвиває Т. Бистрова й акцентує на діалектичній структурі проєктивної діяльності, що включає такі моменти:

синтез уяви та абстрактного мислення, уяви й розуму, інтуїтивного та дискурсивного; здатність передбачення, антиципація; синтез внутрішнього, потаємного, іманентно притаманного творцеві, і зовнішнього, що дається культурою й обставинами; консистенція знань. У дизайні, наприклад, навички, уміння, кон'юнктура, соціологічні та психологічні знання, інформація про аналогічні вироби, споживачів, моду тощо; ігровий момент; єдність відображення й перетворення дійсності; єдність свідомого й несвідомого; єдність новаторського та репродуктивного [1].

Базовими принципами проектування ІОТ є принципи: системності, цілісності й взаємодоповнюваності тактичного (функціонального) і стратегічного (інтенційного) проектування; єдності проектування ІОТ і самопроектування особистісного розвитку; смислової насиченості й індивідуальної гармонії у вимірі проєктованої ІОТ; транспарентності або експозиціонування проєкту ІОТ як створення умов для отримання зворотного зв'язку, розширення горизонту власного бачення, орієнтації та динамічного просування в просторі невизначеності; плюралістичності простору проєктної творчості, відкритості й загостреної уваги до нових можливостей; моніторингу дизайн-обмежень і дизайн-свобод як ресурсів у вирішенні завдань проектування; підтримання динаміки як (ритму напруження та розслаблення) у реконструкції проєктів; опори на психологічні механізми раціональної та ірраціональної обробки інформації; соціально розподіленого сканування перспектив і відкритості смислового простору, інтерсуб'єктності як готовності до конгруентної взаємодії; толерантності до невизначеності й поліваріативності проєктів ІОТ; паралельного проектування як участі, виконання інших проєктів, що дає можливість для екстраполяцій, метафорування.

Зазначимо, що урахування вихідних умов і дотримання означених принципів не може гарантувати реалізації того чи іншого проєкту ІОТ, але з найбільшою вірогідністю дає змогу проявитися ІОТ особистості. У цьому сенсі характер дизайн-проектування визначаємо як вірогідний, імовірнісний, подієвий.

Як психологічні механізми, що забезпечують проектування індивідуальної освітньої траєкторії на індивідуальному рівні, визначено рефлексивність, на соціальному – розвиток колективного суб'єкта. Колективний суб'єкт являє собою таку соціальну групу, взаємозв'язки між учасниками якої не обмежуються лише просторово-часовими рамками та визначаються різним ступенем суб'єктності її учасників (потенційною, реальною, рефлексивною) на відповідних етапах його розвитку в процесі проектування індивідуальної освітньої траєкторії [6]. Екологічна фасилітація

є формою недирективного управління розвитком колективного суб'єкта проектування індивідуальної освітньої траєкторії, що, «з одного боку, містить елементи рівноправної неаімпулятивної взаємодії, з іншого – «витонченого ведення», або управління складною нелінійною логікою розвитку відкритої системи» та включає стадії директивності, конфронтації, використання, кооперації, розширення можливостей та індиферентності [7, с. 218].

Орієнтовна структура окремої тренінгової сесії з урахуванням означених умов, принципів і механізмів включає такі компоненти: вступний організаційно-настановний блок – привітання, знайомство, прийняття правил роботи, презентація програми тренінгу (мета, завдання, основні принципи, форми, методи, роботи), колективне укладання/уточнення плану першої тренінгової сесії з урахуванням індивідуальних освітніх запитів, очікувань учасників, формування спільного проблемно-тематичного поля; основний змістово-смысловий блок – ключові види роботи на цьому етапі відповідають особистісно зорієнтованій андрагогічній парадигмі навчання та спрямовані на забезпечення екопсихологічних умов для реалізації індивідуальних освітніх траєкторій учасників; супроводжується такими формами роботи, як групова дискусія, мозковий штурм, індивідуальна та групова консультації, робота в мікрогрупах, робота в парах, інформаційне повідомлення; завершальний рефлексивно-підсумковий блок – передбачає систематизацію, рефлексію отриманих у ході роботи знань, набутих умінь і навичок, визначення орієнтирів і завдань щодо реалізації індивідуальної освітньої траєкторії учасників у міжсесійний період.

Висновки з проведеного дослідження.

Трансформаційні процеси в освітній галузі й наявні нормативно-правові умови визначають актуальність і можливості реалізації індивідуальних освітніх траєкторій в освіті, а також зумовлюють потребу в розробленні відповідних психолого-педагогічних технологій.

Технологія дизайн-проектування індивідуальної освітньої траєкторії ґрунтується на результатах теоретико-емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку між індивідуальною освітньою траєкторією та реалізацією особистісного потенціалу, що розглядаються як вихідні умови.

Технологія проектування індивідуальної освітньої траєкторії має вірогідний, імовірнісний, подієвий характер, забезпечується діалектикою особистісного розвитку й зовнішніх умов, а також додержанням визначених принципів у підходах до її реалізації.

Психологічними механізмами, що забезпечують проектування індивідуальної освітньої траєкторії на індивідуальному рівні, визначено

рефлексивність, на соціальному – розвиток колективного суб'єкта. Показано, що колективний суб'єкт являє собою таку соціальну групу, взаємозв'язки між учасниками якої не обмежуються лише просторово-часовими рамками й визначаються різним ступенем суб'єктності її учасників (потенційною, реальною, рефлексивною) на відповідних етапах його розвитку в процесі дизайн-проектування індивідуальної освітньої траєкторії. Екофасилітативна форма управління розвитком колективного суб'єкта дизайн-проектування індивідуальної освітньої траєкторії, що включає стадії директивності, конфронтації, використання, кооперації, розширення можливостей та індиферентності, визначено як пріоритетну в досягненні означених завдань.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов'язуємо з апробацією технології дизайн-проектування індивідуальної освітньої траєкторії особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Быстрова Т.Ю. Вещь, форма, стиль: Введение в философию дизайна. Екатеринбург : УрГУ, 2001. 286 с.
2. Генисаретський О. Деятельность проектирования и проектная культура. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2007/2692> (дата звернення: 28.01.2020).
3. Деякі питання організації та проведення супервізії : Наказ Міністерства освіти і науки України від 18.10.2019 № 1313. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nra/deyaki-pitannya-organizaciyi-ta-provedennya-superviziyi> (дата звернення: 28.01.2020).
4. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 800. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/deyaki-pitannya-pidvishchennya-kvalifikaciyi-pedagogichnih-i-naukovo-pedagogichnih-t210819> (дата звернення: 28.01.2020).
5. Дизайн-мислення у школі : онлайн-курс. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MIT+DTLL101+2018_T3/about (дата звернення: 28.01.2020).
6. Журавлев А.Л. Психология коллективного субъекта. *Психология индивидуального и группового субъекта* / под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Воловиковой. Москва : ПЭР СЭ, 2002. 368 с.
7. Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика. Одесса : Аспект, 2005. 334 с.
8. Про вищу освіту : Закон України від 01.06.2014 № 1556-VII. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/paran65> (дата звернення: 28.01.2020).
9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 28.01.2020).
10. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65784 (дата звернення: 28.01.2020).
11. Сухенко Я.В. Освітня траєкторія та реалізація особистісного потенціалу педагогічного працівника: особливості взаємозв'язку. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць. Київ-Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 16. Том VI : Психологія обдарованості. С. 251–261.
12. Сухенко Я.В. Типологія індивідуальних освітніх траєкторій педагогічних працівників. *Психологія і особистість*. Полтава : ПНПУ, 2019. № 2 (16). С. 132–147.